

Nina Canault

Cum plătim pentru greșelile strămoșilor

Inconștientul familial

**Prefață de
Anne Ancelin Schützenberger**

**Traducere din limba franceză
de Cristina Livia Vasilescu**

Le psychisme à l'épreuve des générations (lucrare colectivă condusă de Serge Tisseron), Dunod, 1995.

Nicolas Rand și Maria Török, *Questions à Freud*, Les Belles Lettres / Archimbaud, 1995.

Jacqueline Léger, *Un autisme qui se dit*. Fantômes mélancoliques, L'Harmattan, 1997.

Texte adunate de Tobie Nathan, „L'enfant ancêtre”, *Nouvelle revue d'ethnopsychiatrie*, nr. 4, La Pensée sauvage, 1985.

Viviane Forrester, *Van Gogh ou l'enterrement dans les blés*, Seuil, 1983.

Dialogue, revistă trimestrială editată de AFCCC, 44, rue Danton, 94270-Le Kremlin-Bicêtre. Tel 01 46 70 88 44: „A quoi nous servent nos enfants”, nr. 125; „Construire la parenté: l'alchimie familiale”, nr. 126; „L'adoption: une nouvelle naissance?”, nr. 133; „Couple et secrets de famille”, nr. 134.

Despre știință

Bernard d'Espagnat, *A la recherche du réel*. Le regard d'un physicien, Agora Press Pocket, 1991.

Bernard d'Espagnat în colaborare cu Étienne Klein, *Regards sur la matière*, Fayard, 1993.

Olivier Costa de Beauregard, *Le temps déployé*. Passé-futurails, Éd. Le Rocher, 1988.

Marcel Odier, *L'esprit de la nouvelle science*, Éd. L'Age d'homme, 1990.

Régis și Brigitte Dutheil, *L'homme superlumineux*, Éd. Sand, 1990.

Régis și Brigitte Dutheil, *La médecine superlumineuse*, Éd. Sand, 1992.

Jean-Marie Pelt, *De l'univers à l'être*, Fayard, 1996.

Jean-Marie Pelt, *Les langages secrets de la nature*. Fayard, 1997.

Cuprins

Prefață.....	5
1. Întâlnire cu un psihanalist neobișnuit	15
2. Fantoma și manifestările ei	45
3. Psihogenealogia	63
4. Sindromul aniversar	79
5. Copilul și secretul lui.....	93
6. Feminin-matern	111
7. Greșelile taților	129
Concluzie.....	147
Bibliografie	151

Întâlnire cu un psihanalist neobișnuit

Când l-am întâlnit pe Didier Dumas, eram departe de a-mi imagina că fantomele pot face obiectul unei cercetări riguroase. Am descoperit cu uimire că ele ocupau, în activitatea sa clinică de zi cu zi, un loc la fel de tangibil precum cel al paraziților în munca virusologilor. Psihanalistul le urmărește evoluția pentru că ele joacă un rol la fel de important ca cel al microbilor în apariția bolilor.

Am dat, din întâmplare, în biblioteca din cartierul meu, peste *L'Ange et le Fantôme*⁸. Cartea redă munca depusă de autor în cei zece ani petrecuți într-un spital de zi, în preajma copiilor psihotici, și care a constatat în a descifra, în istoria tabloului genealogic, originea traumelor ce continuau să-i bântuie. Plină de cazuri clinice pe cât de frumoase, pe atât de înspăimântătoare, cartea prezintă efectele oculte produse de fantome, uneori până la a patra generație.

Încă de la prima noastră întâlnire, Didier Dumas mi-a mărturisit: „Lucrul cu copiii psihotici depășea toate instrumentele teoretice de care dispuneam atunci.” Am stabilit să ne întâlnim pentru a-l intervieva despre rolul genealogiei în terapie. Scopul meu era să realizez un dosar referitor la cercetarea

⁸ Didier Dumas, *L'Ange et le Fantôme. Introduction à la clinique de l'impen-sé généalogique* („Îngerul și fantoma. Introducere în genealogie”), prefată de Françoise Dolto, Éditions de Minuit, 1985. (n.a.)

în psihanaliză pentru pagina *Sciences* a jurnalului *Libération*. Eram cu atât mai curioasă cu cât, urmând eu însămi o terapie pe parcursul a treisprezece ani, cu o frecvență de trei ședințe pe săptămână, consideram că psihanalista mea era un specialist „modern”, fiind formată în școala și în gândirea lacanienă⁹. De altfel, mă mulțumeau pe deplin rezultatele acestui proces terapeutic îndelungat, care îmi permiseseră să mă simt mai bine în pielea mea și să intru într-un dialog durabil cu ceea ce socoteam eu a fi părțile cele mai inconștiente ale ființei mele.

Altfel spus, nu eram întru totul receptivă la ceea ce urma să aflu la această primă întâlnire din martie 1991. Concepția mea despre psihanaliză era legată de terapia pe care o făcusem. Și pentru a înțelege lucrurile despre care îmi vorbea el, trebuia să recunosc limitele procesului terapeutic pe care îl parcurseam. În timp ce-l ascultam povestindu-mi despre munca lui cu copiii psihotici și cu familiile lor, am început să descopăr, treptat, ceva ce propria mea psihanalistă părea să fi ignorat total.

Privilegiul pe care și-l aroga Didier Dumas mă deruta: ba se sprijinea pe teoria freudiană, ba se detașa de ea după bu-nul plac. Mă încurca și modul lui de a vorbi despre terapia pe care o urmărea. O începuse la vârsta de unsprezece ani și, de atunci, avusese nu mai puțin de cinci psihanalisti diferiți. Prin urmare, verificase îndelung eficacitatea teoriei freudiene, dar și limitele acesteia, atât în cadrul terapiei personale, cât și în practica lui clinică. Toate acestea, din cauza poveștii sale de viață pe care aveam să o aflu mult mai târziu și care părea extrasă dintr-o nuvelă a lui Kafka. Avusese un tată fără îndoială prea tânăr pentru a-și putea dori copii, o mamă care

își alesese drept al doilea soț un fost deportat... și cu asta am spus totul sau aproape totul. Cel de-al doilea soț e fascinat de copilul de patru ani care trăiește alături de el. Și-l însușește. Îi schimbă numele și-l face martor și confident al nenorocirii sale. Băiețelul se vede confruntat cu o enigmă pe care Sfinxul însuși ar fi considerat-o pe gustul său. Cum să îngrijești un tată bântuit de ceea ce a trăit în lagăre? Didier Dumas a trebuit să amâne îndelung răspunsul la această enigmă, în lipsa unor instrumente de gândire. Terapia lui a început la unsprezece ani, iar la vremea aceea niciun psiholog nu era capabil să-i rezolve problemele ce implicau traiul cu acest tată nebun. „Când traversezi perioada oedipiană alături de un deportat, iubindu-l și avându-l drept unic sprijin în fața unei traume fără nume, riști să ajungi ca el, bântuit de fantoma lagărelor”, mi-a destăinuit Didier Dumas. „Numai Françoise Dolto¹⁰ ar fi putut ajuta un puști ca mine! Dar am înțeles lucrul acesta mult mai târziu, cu puțin timp înainte de moartea ei, atunci când am devenit prieten.” Așadar, la vremea aceea, nimeni nu știa ce înseamnă să fii bântuit. Totuși, Didier Dumas perseverează, trecând de la un psihanalist la altul și ajungând, în final, să scrie propria teorie pe baza căreia se va trata¹¹. De unde și interesul lui pentru cele mai vulnerabile suflete: copiii psihotici.

În general, psihanalistii se tem de clienții în fața cărora se simt dezarmați. Didier Dumas părea să se deosebească de colegii lui mai ales datorită muncii sale cu cei mici. Experiența cu copiii psihotici, ce rezona cu propria sa experiență, îl condusese la limitele naturii omenești: acești copii, considerați în general debili, au adesea aptitudini comparabile cu ale marilor mistici. Sunt clarvăzători, telepați, înțeleg limbajul animalelor sau sunt capabili să se autoanestezieze. Iată, pe scurt,

⁹ Jacques Lacan – psihanalist și psihiatru francez, supranumit „cel mai controversat psihanalist după Freud” (n.red.)

¹⁰ Medic pediatru și psihanalist francez, renumită pentru cercetările cu privire la perioada copilăriei. (n.red.)

¹¹ Didier Dumas, *Hantise et clinique de l'Autre*, Éd. Aubier, 1989. (n.a.)

ceea ce îl determina pe Didier Dumas să considere teoria analitică clasică ba ca pe o vechitură prăfuită, ba ca pe o bază a propriilor căutări. Cel mai derutant pentru mine era atunci când vorbea despre psihoză.

Îmi spunea de exemplu că, lucrând cu Alice, o adolescentă psihotică de paisprezece ani, îl „văzuse pe diavol”. Credeam că era vorba despre o simplă metaforă. Dar nu! Internată de la o vârstă foarte fragedă, această fetiță își îndura menstruația ca pe o boală monstruoasă. De îndată ce îi venea ciclul, își smulgea hainele de pe ea și se deda, pe loc, la o masturbare dez-lănțuită, în care corpul, secrețiile și sângele nu mai erau decât dureri. El însuși nu știa ce să facă. Alice nu putea să pronunțe decât câteva cuvinte. Didier Dumas nu înțelegea nimic din ceea ce încerca ea să exprime. Până în ziua în care, căzând la pământ, fata i-a spus: „E roșu, domnule Dumas, fă-mi ceva!” Diavolul de care suferea Alice se rezuma la o negare totală a feminității, transmisă de la bunică la mama ei și apoi la ea, deci de-a lungul a trei generații.

Dacă ne gândim bine, da, Alice i-l înfățișase chiar pe diavol. Căci ce altceva este diavolul în cultura noastră, în care patriarhatul s-a clădit pe aservirea femeii, dacă nu numele dat fricii ancestrale provocate de ceea ce este femeiesc? Or, iată ce anume încerca să simbolizeze Alice pentru „domnul Dumas”, prin expresivitatea corpului ei suferind¹². Așa își făcea ea terapia.

Nu trebuie să uităm că, adesea, copiii psihotici nu vorbesc sau, în cel mai bun caz, dispun de un limbaj rudimentar, ca acela al lui Alice. Ceea ce nu-i împiedică însă ca, atunci când vin la un psihanalist, să dorească să urmeze o terapie și să-și exprime suferința cu „resursele de care dispun”. „Am realizat

atunci că era ca un copil de optsprezece luni care ar avea menstruație”, a adăugat Didier Dumas cu emoție.

Acești zece ani de muncă într-un spital de copii constituiau, se pare, o experiență care îl proiectase fără menajamente dincolo de reperele senzoriale și conceptuale pe care le posedăm de regulă pentru a ne orienta în viața de zi cu zi. Și, ascultându-l, îmi spuneam că trebuie să existe o diferență între ceea ce scrisese referitor la acest subiect – o mărturie menită să fie înțeleasă de toată lumea – și experiența „extra”-ordinară pe care o trăise datorită acestor copii și care fusese hotărâtoare în turnura luată de vocația sa de psihanalist.

De ce îi dădea vârsta de optsprezece luni lui Alice? Pentru că, la această vârstă, copilul este încă un bebeluș, el abia începe să vorbească, iar modalitatea de exprimare de care dispune este tocmai aceea a corpului...

„Copiii aceștia au fost ca niște mari învățători pentru mine”, mi-a declarat el în mai multe rânduri. „Cu ei, nu mai puteam ocoli faptul că nu aveam instrumente teoretice pentru a-i ajuta. Datorită lor am înțeles că baza vieții psihice este ca o «piele» alcătuită din senzații din moment ce, adesea, ea este singura pe care o posedă acești copii și de care se pot folosi ca să comunice cu un psihanalist. Ei sunt cei care m-au determinat să studiez, în acupunctură și taoism, modul în care senzația este gândită și teoretizată. Toți sufereau de traume ancestrale, adică de bântuire, cum îi spunem noi, de «boala strămoșilor», potrivit denumirii pe care o regăsim în majoritatea culturilor tradiționale. Prin urmare, copiii psihotici se află la originea interesului meu pentru studierea «bolii strămoșilor», a acelor zone ale psihismului uman lipsite de cuvinte, în care sălășluiesc fantomele familiale. Copiii psihotici par să aibă drept misiune repararea fără încetare a trecutului genealogic al familiei lor. Ei sunt exploratori fără seamăn ai inconștientului transgenerațional.”

¹² Este ceea ce Françoise Dolto a numit „imaginea inconștientă a corpului”; vezi mai departe capitolul 6 și interviul psihanalistului Willy Barral. (n.a.)

Așa îl considera, de exemplu, pe Jean-Michel, un adolescent de nouăsprezece ani, autist din naștere. Jean-Michel era tăcut ca un mormânt și se încăpățâna să nu privească niciodată pe cineva în ochi. Toți copiii care se dezvoltă normal au o privire profundă, o privire grăitoare. Care mamă n-a simțit desfătarea de a-și cufunda privirea în acest ocean de inocență! Doamna Lebois n-a cunoscut niciodată o asemenea bucurie cu fiul ei cel mare, Jean-Michel. Cât despre psihanalistul lui, acesta se întreba cum să procedeze cu un băiat care se mișca precum un pește, care nu scotea o vorbă și înnegrea în întregime, în chip de desen, colile albe ce i se dădeau. Didier Dumas se grăbește să precizeze: „După cinci minute de discuții cu mama lui, o «femeie sfântă», mă cuprindea o irezistibilă nevoie de a dormi. Mi s-a întâmplat de mai multe ori să adorm după ce o primeam. Mă cufundam într-un somn plin de vise și mă trezeam la ora următoarei întâlniri programate. Mi-au trebuit ani ca să înțeleg ce anume se petrecea acolo. Era ca și cum o instanță inconștientă din interiorul meu mă obliga sistematic să transform în vise lucrurile despre care îmi vorbea femeia aceea. Cel mai ciudat e că fenomenul cu care mă confruntam prefigura ceea ce avea să-mi permită să înțeleg istoria genealogică a lui Jean-Michel. Aceasta mi s-a înfățișat prin intermediul unui vis pe care mi l-a povestit fratele lui.”

Asaltat de tot felul de fenomene mentale greu de înțeles, Didier Dumas nu se dă bătut. Încearcă să deslușească visele pe care această mamă i le provoacă, ceea ce-l obligă să se preocupe de telepatie. „Atâta timp cât o traumă nu este asumată, ea rămâne veșnic vie. O traumă mentală este un eveniment pe care structurile noastre psihice nu reușesc să-l asimileze. Un eveniment monstruos, înspăimântător. Ceva ce nu poate fi redat în cuvinte, despre care nu se poate vorbi; este frica, groaza sau rușinea! Și, atunci când rușinea de a fi fost implicați în acel eveniment traumatizant ne interzice să vorbim despre el,

îl închidem într-o explicație mincinoasă. Astfel, evenimentul respectiv, îngropat într-o minciună, se transmite de la inconștientul părinților la cel al copilului, creând ceea ce psihanaliza contemporană numește o «fantomă».”

Acestea fiind zise, Didier Dumas îmi relatează povestea sinuciderii celor doi străbunici materni ai lui Jean-Michel, care s-au spânzurat când s-au întors din războiul de la 1914. Văzând că sunt consternată de această saga familială demnă de basmele fantastice ale lui Lovecraft sau Ewers, îmi explică: „Ceea ce menține vie o traumă – adică o fantomă care poate fi transmisă descendenților – este faptul că a fost interpretată greșit. O istorie transmisă cu o explicație mincinoasă face ravagii în inconștientul descendenților.”

Într-o zi, așadar, Luc, fratele lui Jean-Michel, vine să-i povestească un vis avut cu o noapte înainte, în care auzise două vrăjitoare vorbindu-i despre timp și despre moarte. Visul lui Luc îl îndeamnă pe Didier Dumas să se intereseze de cele două străbunici materne ale băieților, pe care le asociază cu cele „două vrăjitoare” din vis. Așa descoperă psihanalistul trauma aflată la originea autismului de care suferea Jean-Michel. Pentru asta, a trebuit să se întoarcă în timp, până la a patra generație pe linia maternă. Cei doi străbunici ai lui Jean-Michel purtau același nume de familie, neavând însă nicio legătură de rudenie. La revenirea din războiul de la 1914, cei doi bărbați s-au sinucis, amândoi, prin spânzurare. Pentru doamna Lebois, mama lui Jean-Michel, pe care Didier Dumas o presează cu întrebări, nu există alt motiv decât acela care i-a fost prezentat în familie: din cauza „sărăciei proletare”. „Ca și cum soldații fuseseră cruțați de sărăcie și de foame în tranșee!”, îi răspunde psihanalistul. Adevărata explicație este cu totul alta, una teribil de deranjantă pentru doamna Lebois, care și-a considerat întotdeauna bunicile ca fiind niște femei admirabile. Întorși acasă, după ce au supraviețuit unui război

atroce, cei doi bărbați descoperă că nu mai există loc pentru ei în propriul cămin. Amândoi se numesc Leroux. Soțiile lor sunt surori și, pe durata războiului, au socotit că e mai comod să locuiască împreună pentru a înfrunta greutățile de zi cu zi. Purtând același nume, Leroux, ele s-au trezit „căsătorite” una cu alta, unite prin același refuz de a accepta realitatea dură. Nu mai aveau nevoie de bărbat. Întorși epuizați din război, soții lor au devenit o povară. Și, ca din întâmplare, amândoi s-au sinucis.

La generația următoare, sinuciderea apare în rândul fiiceilor acestor bărbați; mascată în spatele unei explicații mincinoase, fantoma celor doi bunici acționează. Mai multe femei din familie se sinucid, aruncându-se în fântână. Toate aceste morți sunt provocate de faptul că le-a lipsit un bărbat care fie le-a abandonat, fie a comis greșeli pe care nu i le-au putut ierta. Una dintre ele se căsătorește cu vărul ei primar, parcă pentru a se proteja de ravagiile acestei teribile fantome. Aduce pe lume o fată, pe mama lui Jean-Michel. Totul pare să reîntre în ordine, numai că, la generația următoare, primul copil al acestei femei refuză, încă de la naștere, să-și privească mama în ochi. E un autist: Jean-Michel. „Autismul, în acest caz, este rezultatul unui «incest genealogic»”, comentează cercetătorul.

„Interdicția incestului este o lege universală, indiferent de țară și de cultură. Ea garantează capacitatea unei ființe omenști de a transmite urmașilor săi mijloacele care asigură continuitatea, înlocuirea. Incestul păcălește legile vieții, dându-i de înțeles copilului că-și va putea trăi viața alături de părinții lui, că nu-i va părăsi niciodată. Incestul îl face pe copil să creadă, așadar, că moartea nu există. Astfel, copilul nu mai simte nevoia să-și creeze instrumentele mentale care îi vor permite să trăiască fără părinții lui și să poată să-i înlocuiască. Or, ce este un autist? Cineva care, de la bun început, este deposedat de capacitatea de a accede la vârsta adultă. Copilului autist îi

este imposibil să-și privească mama în ochi! Este ceea ce i s-a întâmplat lui Jean-Michel încă de la naștere. Și eu n-am înțeles nimic până în ziua în care, mergând înapoi în timp, cu patru generații în urmă, am dat peste o întâmplare care contrazice legile cursului vieții. Cele două străbunici care poartă același nume pun în practică credința potrivit căreia femeile n-au nevoie de bărbați pentru a fi mame: iată o negare a sexualității și a rolului tatălui în construcția mentală a copilului! Din acel moment, această negare intră în acțiune și se transmite din mamă în fiică, pentru a nu afecta imaginea «femeilor sfinte» în spatele căreia se ascunde homosexualitatea incestuoasă a celor două surori, a celor două străbunici. În loc să plângă moartea soților lor și să se gândească la motivele sinuciderii acestora, ele au justificat-o prin sărăcia proletară. Ceea ce constituia cea mai sigură metodă de a le interzice copiilor să știe de ce au murit tații lor. Așadar, la vremea aceea, am numit acest fapt un «incest genealogic». L-aș fi putut numi, la fel de bine, «partenogeneză genealogică»!”

Povestea lui Jean-Michel pare atât de incredibilă încât, atunci când o descoperim în *L'Ange et la Fantôme*, ne întrebăm dacă este vorba despre realitate sau ficțiune. Ne-ar plăcea să credem că este vorba de o patologie care nu ne privește, care nu-i privește pe oamenii normali. „Dimpotrivă, treaba asta ne privește pe toți!”, afirmă Didier Dumas. „Oamenilor care nu înțeleg rolul psihoticilor în lume le răspund că ei se află aici pentru a ne învăța ceea ce nu cunoaștem despre lucrurile pe care le transmitem la nivel mental și spiritual. Ei au fost primii care m-au făcut să văd realitatea incontestabilă a transmițerilor genealogice în viața mentală a oricărui individ. Copiii psihotici exprimă sau povestesc lucruri pe care, *a priori*, nimeni nu le înțelege. Însă, atunci când îi ascultăm cu atenție, ne dăm seama că, de fapt, acești copii explorează trecutul familial care a făcut din ei ceea ce sunt. Este ca și cum și-ar petrece cea mai

mare parte din timp circulând în inconștientul mamei lor, în căutarea iubirilor ei pierdute: bunicile, buncii sau mătușile de la care ea, sau propria ei mamă, nu și-a putut lua niciodată rămas bun. Și, în acest univers-fantomă, singurul personaj de negăsit, acela pe care nu reușesc niciodată să-l descopere, este propriul lor tată. Asta nu înseamnă că mama nu îl iubește pe tată. De cele mai multe ori, tații copiilor psihotici sunt bărbați fideli, dar nu prea au un cuvânt de spus în educația copiilor. Nici venirea pe lume a copilului n-a fost decizia lor. Doar mamele iau această hotărâre. Ele consideră, după cum îmi spunea una dintre mame, că „bărbații trăiesc pe o altă planetă”. Își asumă singure creșterea copilului și degeaba îl are micuțul drept tată pe bărbatul cu care trăiesc ele, pentru că nu-l aude niciodată spunând ceva. Cel mai rău este că acești bărbați par a fi pe deplin satisfăcuți de statutul lor. Este și motivul pentru care, atunci când îi întrebăm pe copiii psihotici despre tatăl lor, ei îl prezintă, în unul din două cazuri, nu ca pe un tată, ca pe un părinte responsabil de prezența lor, ci ca pe un soi de frate mai mare care o ajută pe mamă să-și asume greaua sarcină a maternității. Pentru aceste mame, bărbații nu există cu adevărat.

Autiștii denunță, prin existența lor, tăceri mincinoase. Ei iau asupra lor, fără ca nimeni din familie să-și dea seama de asta, tot ceea ce ceilalți nu pot nici să spună, nici să gândească. Prin muțenia lor, își protejează părinții de adevăruri prea dureroase. Și dacă, așa cum mi-a spus Françoise Dolto referitor la părinții lui Jean-Michel, aceștia au consultat un psihanalist abia când copilul a împlinit șapte ani, putem conchide că sunt șanse mari ca ei să fi resimțit o nevoie inconștientă, dar totuși vitală ca micuțul să rămână așa cum e. Prin urmare, din această perspectivă, psihoza este destinul unui descendent sacrificat, o dovadă, dacă era nevoie, că ceea ce numesc eu canibalism familial există cu adevărat. Și fără analiza genealogiei

nu putem înțelege nimic din această dimensiune absolut inconștientă a devorării mentale.”

Aceste discuții despre psihoză stârnesc în mine o furtună de întrebări: cum este posibil ca un strămoș pe care nu l-am cunoscut niciodată să ne influențeze totuși cursul vieții? Cum poate el să marcheze destinul descendenților săi, ca și cum le-ar da sarcina de a spune sau de a face ceea ce el însuși n-a putut realiza cât a trăit? Atunci când simptomele provin dintr-o bântuire, cel care le îndură nu le poate înțelege bazându-se numai pe trăirile lui. În această situație, evenimentele istoriei familiale și, mai cu seamă, acelea care au fost trecute sub tăcere capătă o semnificație crucială. Iată ceva ce schimba în mod considerabil concepția pe care mi-o făcusem despre psihanaliză pe parcursul propriei mele terapii, și asta mă tulbura profund.

Așadar, înarmată cu panoplia mea personală de imagini, am stăruit cu întrebările adesate lui Didier Dumas:

— Deci fantoma n-ar fi altceva decât un simplu „nespus”¹³?

— Exact! Este o lipsă de reprezentare, un gol în cuvinte, o insuficiență a vorbelor părinților noștri referitoare la sexualitate și la moarte, așa cum ei înșiși – sau strămoșii lor! – au trebuit să și le asume.

— Dar de ce am numi acest fenomen o „fantomă”?

— Se întâmplă ca această lipsă de cuvinte să fie expresia unei traume psihice care s-a produs în trecut pe linia descendenților. Trauma este un atentat la integritatea ființei. Acest atentat este cel care se transmite de la inconștient la inconștient. Copilul devine ultimul depozitar al lui și, pentru a umple această absență a cuvintelor pe care o moștenește, își creează

¹³ În lb. franceză: „le non-dit”. Termenul desemnează aici un eveniment, un fapt resimțit ca fiind traumatizant și care, din această cauză, este ascuns, trecut sub tăcere, neexprimat. (n.tr.)